

DİVÂN-İ HİKMET'İN KAYNAKLARINDAN BİRİ OLARAK KUR'AN

The Quran as a Source of the *Divan-ı Hikmet*

Nazan AYDOĞDU*

Öz

Bu çalışma, Hoca Ahmed Yesevî'nin düşünce dünyasında Kur'an'ın konumunu ve Divân-ı Hikmet'te Kur'anî kaynakların nasıl bir tasavvufî yorumla ele alındığını incelemeyi amaçlamaktadır. XII. yüzyıl Türk-İslam dünyasında etkili bir sufi ve irşad önceri olan Yesevî, tasavvuf anlayışını Kur'an ve hadis merkezli bir zemin üzerine inşa etmiş; dinî bilgiyi teorik bir alanın ötesine taşıyarak ahlâkî olgunlaşma ve manevî eğitim süreciyle ilişkilendirmiştir. Divân-ı Hikmet'te yer alan hikmetler, Kur'an ayetlerinden beslenen içerikleriyle, bireyin iç dünyasına hitap eden bir irfan dili ortaya koyar. Çalışmada, Divân-ı Hikmet'teki ayet atıfları, dolaylı Kur'an göndermeleri ve Kur'an merkezli kavramlar analiz edilerek Yesevî'nin tasavvufî öğretisinin temel referansları ortaya konulmuştur. Ayrıca Yesevî'nin Türkçe söylemi tercih etmesi, Kur'an mesajının toplumun geniş kesimleri tarafından anlaşılabilir kılınması açısından değerlendirilmiştir. Bu dil tercihi, millî bir vurgudan ziyade irşad amacı taşıyan bilinçli bir pedagojik tutum olarak ele alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışma, Divân-ı Hikmet'in Kur'an merkezli tasavvuf geleneği içinde özgün bir yere sahip olduğunu ve Ahmed Yesevî'nin, Kur'an'ı merkeze alan yorumuyla bireysel arınmayı ve toplumsal sorumluluğu birlikte hedefleyen bütüncül bir düşünce sistemi ortaya koyduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, tasavvuf, Kur'anî göndermeler, Türk tasavvuf düşüncesi.

ABSTRACT

This study examines the central place of the Qur'an in the intellectual and spiritual framework of Hoca Ahmed Yesevî, with particular attention to the Qur'anic foundations and Sufi interpretations found in the Divân-ı Hikmet. As one of the most influential figures in the early Turkish Sufi tradition, Yesevî developed a religious discourse firmly grounded in the Qur'an and the Prophetic tradition, while presenting this knowledge through a form that emphasized moral refinement and inner transformation rather than doctrinal debate. The hikmets reflect a mode of religious expression in which Qur'anic meanings are conveyed not through systematic exegesis, but through ethical guidance and spiritual instruction accessible to a broad audi-

* Dr., Erzincan/Türkiye. E-posta: nazanyaga@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-3961-2616.

ence. Special attention is given to Yesevî's deliberate use of Turkish as a medium for conveying Qur'anic meanings, which is interpreted as a pedagogical choice aimed at facilitating comprehension and internalization rather than asserting linguistic or cultural identity. The findings suggest that Yesevî's approach represents a coherent and Qur'an-centered Sufi worldview in which spiritual discipline, ethical conduct, and communal responsibility are closely intertwined. In this respect, the Divân-ı Hikmet emerges as a significant example of how Qur'anic teachings were adapted into a lived spiritual tradition, offering a lasting model of religious education that transcends its historical context.

Keywords: Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, sufism, Quranic references, Turkish sufi thought.

Giriş

Hoca Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) düşünce dünyasında Kur'an'ın konumunu ele almak, onun tasavvufî öğretisinin beslendiği ana damarları anlamak açısından önemlidir. İslâm kültürünün dinî ve tasavvufî birikimi içinde yetişen Yesevî, fikirlerini yalnızca kişisel sezgileriyle değil, Kur'an ve hadis başta olmak üzere klasik kültürün sağladığı mirasla temellendirmiştir. Bu nedenle Divân-ı Hikmet'in, İslâm'ın asli kaynaklarından bağımsız bir yapıda değerlendirilmesi mümkün değildir. Hikmetlerin yüzyıllar boyunca geniş kitleler nezdinde karşılık bulmasının temelinde de bu kaynaklara dayanan derinlik yer alır. Yesevî'nin şiirleri yüzeyde yalın bir söyleyişe sahip olmakla birlikte, dönemin din anlayışı, dindarlık pratikleri ve tasavvufî algılarına dair çok katmanlı anlamlar içermektedir. Metinlerdeki anlam örgüsünü besleyen temel unsur, onun ilim ve irfanının dayandığı bu köklü kaynaklardır; bunların başında ise Kur'an gelmektedir. Bu çalışma, Ahmed Yesevî'nin Kur'an ile kurduğu çok katmanlı ilişkiyi sistematik biçimde incelemeyi ve Divân-ı Hikmet'teki Kur'anî unsurları tasnif ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yesevî'nin İlmî Geleneği

Yesevî, aldığı eğitim ve tasavvufî terbiye doğrultusunda sistematik bir düşünce yapısı inşa etmiş ve bu yapı zamanla Yesevilik adıyla anılan bir tasavvuf geleneğine dönüşmüştür. Bu geleneğin oluşumunda ardına yaslandığı ilmî silsile dikkat çekicidir. Yesevî, büyük mutasavvıf Yusuf Hemedânî'den (ö. 535/1140-41) feyiz almıştır. Hemedânî'nin şeyhi, hem Gazâlî'nin (ö. 505/1111) hem de dönemin önde gelen sufilerinin yetişmesinde etkili olan Ebu Ali Fârmedî'dir. Fârmedî ise Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) talebesidir. Bu zincir gelişigüzel değildir. Bu geleneğin ilmî silsilesi, Kuşeyrî'den

Fârmedî'ye, oradan Gazzâlî ve Hemedânî'ye uzanan güçlü bir tasavvufî hat üzerinde şekillenmektedir. Bu silsile, Yesevî düşüncesinin süreklilik arz eden bir tasavvufî mirasın devamı olduğunu göstermektedir. Onu takip eden Süleyman Bakırgânî (Hâkim Ata) (ö. 615/1218) gibi isimler aracılığıyla bu birim kurumlaşmış, Yesevilik geniş bir coğrafyada canlılığını sürdürmüştür (Köprülü, 1976: 65; Çalışkan, 2014: 421-422; Karabulut, 2017: 103; Öger ve Tek, 2016: 10-49; Zafer, 2025: 76; Selçuk, 2025: 118-119).

Yesevî'nin Kur'an anlayışı söz konusu olduğunda, öncelikle onun bu kutsal metne hizmeti üzerinde durulmalıdır. Küçük yaşta Kur'an'ı öğrenmiş olması, hayatı boyunca bağlı kalacağı dinî eksenin erken dönemde şekillendiğini göstermektedir. Burada "hizmet" kavramı, yalnızca bireysel bağlılığı değil; öğretme, yorumlama ve toplumsal düzeyde yaygınlaştırma faaliyetlerini kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir. Bu hizmet; talebe yetiştirme, irşat faaliyetleri yürütme ve dinî bilgiyi toplumsal düzeyde işlevsel kılma gibi çok yönlü pratikleri içermektedir. Yesevî de bu çiziyi benimsyerek halkı dinin temel kaynaklarıyla buluşturmayı amaçlamış, irşat faaliyetlerinde Kur'an ve hadisleri en etkili telkin aracı olarak değerlendirmiştir (Yeniterzi, 1997: 71; Kaval, 2019: 16). Yetiştirdiği öğrenciler, verdiği dersler ve tebliğ faaliyetleri, onun bu konudaki titizliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Kısaca hikmetlerde yer alan Kur'an bilgisine bakmak konunun daha kapsayıcı bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlayacaktır.

Dil ve Anlaşılabilirlik

Ahmed Yesevî'nin ifadeleri, onun dinî anlayışını ve dili kullanmadaki tavrını anlamak bakımından önemli ipuçları sunar. Divân-ı Hikmet'inin giriş kıtası özellikle bu anlamda dikkate değerdir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçeyi, Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini. Ayet-hadis anlamı Türkçe olsa uygundur, Anlamına yetenler yere koyar borkünü. Kadı, müftü, mollalar şeriatın yolunu Arif âşık almıştır tarikatın arkını. Amel işleyen âlimler dinimizin çırağı, Burak biner mahşerde, eğri koyar borkünü. Amel eylese âlimler dini ve ayın aydınlığı. Görse olur onların görklü yüzünün rengi. Amel işlemeyip "zahir" ilmini bilmeyip kalanlar, Arkasına yükler kırk eşeğin yükünü. Hocayım deyip laf vurma bu dünya dayanıksız. Biliyorum diye söylemesin gönüldeki çirkin. Yol göstericidir Hoca Ahmed marifetin gülistanı. Sözler sözü gerçek açar gönül ülkesini. Miskin, zayıf Kul Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet, Farsça dilini bilse de Türkçeyi güzel söylemekte (Bice, 2018: 181; Çalışkan, 2017: 63).

Yesevî, burada hem dil tercihinin hem de dinin anlaşılmasına ilişkin temel yaklaşımını ortaya koyar. Ariflerin dilinden işitilen sözlerin gönül dünyasını aydınlatıldığını vurgularken, Kur'an ve hadislerin Türkçe ifadesinin halk için kolaylaştırıcı bir işlev gördüğünü dile getirir. Farsçayı bilmesine rağmen Türkçe söylemeyi tercih ettiğini belirtmesi, onun dil anlayışının bilinçli bir tercih olduğunu göstermektedir. Bu kıtadan hareketle Yesevî'nin Kur'an'a bakışı hakkında birkaç önemli sonuç çıkarılabilir. Her şeyden önce Kur'an'ın sadece ulemanın tekelinde yorumlanması gereken bir metin olmadığını, aksine inanan herkesin doğrudan anlayabileceği bir kitap olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Yesevî'nin bu yaklaşımı, yüzeysel bir yorumlama değildir. Anlamın özüne nüfuz ederek onu yaşantı ile uyumlu hâle getirmeyi hedefler. Bu nedenle hikmetlerde ayrıntılı ve derin tefsirler görmek mümkün değildir; seçtiği ayetleri genellikle konunun ruhuna uygun biçimde kısa ve öz açıklamalarla verir.

Amacı, toplumun dinî mesajla asgari düzeyde temasını sağlamak, böylece Kur'an'ın ahlaki ve inanç boyutlarının geniş kitlelere ulaşmasına aracılık etmektir. Bu yaklaşım, Yesevî'nin daha genel din anlayışıyla da örtüşmektedir. Ona göre dinin temel referansı, bütün müminlere ortak biçimde hitap eden vahiydir. Kur'an ve onun uygulayıcısı olan Hz. Muhammed, dinî bilginin başlıca kaynağıdır. Hikmetlerin ilkinde "Ayet ve hadisi her kim dese, kulak ver" ifadesiyle bu ilkeye doğrudan işaret eder (Bice, 2018: 59). Yine hikmetlerin özünün hadislerle dayandığını ve manalarının Kur'an'dan beslendiğini söyleyerek, sözlerinin iki temel kaynağını açıkça ortaya koyar (Bice, 2018: 427). Farklı hikmetlerde bu vurguya sıklıkla rastlanması, onun Kur'an ve sünnet merkezli geleneğe bağlılığının sürekliliğini gösterir. Bununla birlikte Yesevî'nin din anlayışı, klasik tasavvuf geleneğinde sıkça karşılaşılan şariat-tarikat ayrımını da içermektedir. Hikmetin ilk kıtasında bu ayrımını açık bir şekilde ifade etmiştir. Şariat yolunun kadılar ve müftüler gibi din bilginlerince temsil edildiğini, buna karşılık arif ve âşıkların tarikatın derinliklerini taşıdığını belirtir. Yine de amel sahibi âlimleri "dinimizin ışığı" olarak tanımlar ve onları mahşer gününde yüceltilmiş bir konumda tasvir eder (Ahmed Yesevi, 1991: 107; Bice, 2018: 239,289; Kaval, 2019: 16-17). Bu bakış, tasavvuf tarihinde yaygın olan ilim-amel birlikteliğini yüceltse de zaman zaman şariat âlimleriyle sufiler arasında açığı doğurmuş olan ayrışmanın Yesevî düşüncesinde de yer aldığını göstermektedir. Söz konusu ayrımın dayandığı temel kavramlardan biri, tasavvuf literatüründe karşılaşılan "kâl" ve "hâl" bilgisidir. Yesevî, Hallâc-ı Mansûr'un idamını konu ettiği bir hikmetinde, ulemayı "Ene'l-Hak" sözünün içsel anlamını kavrayama-

makla eleştirirken bu ayrımı kullanır. Ona göre ulemâ söz ilmiyle, sûfiler ise yaşantıya dayalı hâl bilgisiyle uğraşır (1991: 128, 136, 173, 191, 209, 225; Bice, 2018: 309). Yesevî bu değerlendirmeyi dile getirirse de İslam düşüncesi-nin esas itibarıyla ilim ve ameli birbirinden ayırmadığını da gözden kaçır-mamak gerekir.

Hikmetten çıkarılabilecek üçüncü önemli sonuç, Kur'an'ın tercümesine ve Arapça dışındaki dillerle açıklanmasına yönelik tutumdur (1991: 107; Bi-ce, 2018: 181; Rûm/22). Bilindiği üzere Kur'an'ın başka dillere çevrilmesi, özellikle Hicrî II. yüzyıldan itibaren ibadetin tercüme ile gerçekleşip gerçek-leşmeyeceği tartışması nedeniyle ihtilaflara yol açmıştır. Arapça' nın ilim dili olarak hâkimiyeti ve Kur'an'ın lafzının korunması yönündeki hassasiyet-ler bu tartışmalarda belirleyici olmuştur (Çalışkan, 2014: 425; İnan, 1961: 123-141; Özkan, 2010: 517-558). Ne var ki Kur'an'ın anlaşılması için tercü-menin gerektiğini savunanlar da olmuştur. Ahmed Yesevî'nin yaşadığı böl-gede bu tartışmanın izleri hissedilmektedir. Bir kesim ulema tarafından Türkçe tefsir veya meal girişimlerine sıcak bakılmazken, Yesevî halkın kendi dilinde Kur'an'ı anlamasını savunmuştur. Yesevî'nin hikmetlerindeki ayet anlamları bu bakımdan erken Türkçe tefsir çabaları arasında değerlendirile-bilir. Ona yakın tarihlerde *Atebetü'l-Hakâyık* yazarının da ayet tercümeleri yapmış olması, bu hareketin yalnız olmadığını göstermektedir (Çatak, 2012: 1177-1202). Bu noktada Yesevî'nin Türkçeyi kullanma tavrının milliyetçi bir temele dayanmadığı da açıktır. Zira dili kutsallaştırmak ya da etnik bir vurgu yaratmaktan ziyade, dini mesajın halk tarafından anlaşılabilir olması onun için önemlidir. Bu nedenle hikmetlerde millî unsurlar hemen hemen hiç yer almaz. Farsça bildiğini söylemesine rağmen Türkçeyi tercih etmesi, dilin Yesevî için sadece bir araç olduğunu gösterir. Muhtemeldir ki sohbet ve va-azlarında daha fazla ayet açıklaması yapması, bazı âlimler tarafından ye-terli görülmemiş ve eleştirilmiştir. Bu tartışmaların bütününden birkaç önemli sonuç çıkmaktadır. İlk olarak, dinî bilginin Türkçe gibi yerel dillerle de aktarılabilmesi açıktır. İkinci olarak, toplumda birlik ve uzlaşya katkı sağla-yacak dinî ve ahlaki ilkeler, insanların anladığı dilde daha etkili biçimde yer-leşebilir. Hikmetlerin sade ve anlaşılır üslubu, bu amaca yönelik bilinçli bir seçimin sonucudur. Buna karşılık, bazı ulemanın başka dillerde Kur'an ma-nası verilmesine karşı çıkması, metni koruma düşüncesinden beslenmiştir; ancak bu tutum, İslami ilimlerin diğer dillerde gelişmesini geciktiren bir etki de doğurmuştur.

Bütün bu değerlendirmeler Yesevî'nin yaşadığı dönemin şartlarıyla ya-kından ilişkilidir. XII. yüzyılda Türkistan'da İslam henüz köklü bir zihnî ve top-

lumsal yerleşiklik kazanmamıştı (Bardakçı, 2011: 11-29). Öyle ki göçebe hayatın yaygınlığı, dinî eğitimin sınırlı kalmasına yol açıyordu. Bu ortamda öncelikli ihtiyaç, imanın sağlamlaştırılması ve temel ibadetlerin doğru biçimde öğretilmesiydi. Yesevî'nin Türkçe ve sade bir dil kullanması, dinin özünün halkın gündelik hayatında yaşanabilir hâle gelmesini sağlama çabasının bir yansımasıdır. Hikmetlerdeki yalın anlatım hem öğretici hem de birleştirici bir işlev görmüş; Allah ve Peygamber sevgisini toplumun geniş kesimlerine ulaştırmayı mümkün kılmıştır.

Ayet İktibasları

Kur'an ve hadis, Yesevî'nin düşünce sisteminin temelini oluşturur (Şener, 1996: 353-374; Atmaca, 2008: 39-41; Yıldırım, 2012; Aşık, 1995: 7-22). Ancak onu sıradan bir nakilci olarak görmek doğru olmaz; bir sûfî olarak ayet ve hadisleri irfanî yorumla yoğurmuş, bu metinleri hem kişisel tecrübesini hem de tasavvufî görüşünü destekleyen deliller olarak işlemiştir. Divân-ı Hikmet'teki Kur'an müktesebatı birkaç başlık altında toplanabilir: birincisi Yesevî'nin Kur'an'a hizmeti; ikincisi ayetleri düşünsel eleştirilerinin ve öğretilerinin dayanağı olarak kullanması; üçüncüsü ayetlere getirdiği yorumlarla, sonuncusu ise Hikmetlerin özünün Kur'an ve hadis merkezli oluşudur.

Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde ele aldığı pek çok konuyu desteklemek veya açıklamak amacıyla Kur'an ayetlerinden yararlanması şu şekilde gerçekleşmiştir: Ahmed Yesevî bunu yaparken kimi zaman ayetleri doğrudan iktibas eder, kimi zaman da Kur'an-ı Kerim'e kelâm kelimesiyle atıf yapmayı tercih eder. İktibasların biçimi incelendiğinde ilk olarak doğrudan alıntılara başvurduğu görülmektedir. Örneğin hikmetinde “Bir damla sudan yaratıldı, dedi vaiz” ifadesi, insanın *nutfе*'den yaratıldığını bildiren ayetlerin anlamını yansıtır (Nahl/4; Bice, 2018: 282). Benzer şekilde başka bir hikmetin ilk kıtasında geçen “Ben sizin Rabbiniz değil miyim, dediğinde, ‘Evet, öyle’ dediğimi bilemedim” sözü, “Ben sizin rabbiniz değil miyim? Elbette öyle! Tanıklık ederiz” sözünün şiirsel bir yansımasıdır (A'râf/172). Yaratılış teması, Yesevî'nin hikmetlerinde sıkça tekrarlandığından, bu ayetin farklı bölümleri çeşitli hikmetlerde yeniden anılır. Başka bir hikmetin ilk kıtasındaki “Her bir can ölüm şerbetini tadacaktır, diye ayet var, Kur'an'ın içinde böyle haber verilmiştir” cümlesi ayetlerde geçen “Her canlı ölümü tadıcıdır” ifadesinin manasıyla örtüşür (Âl-i İmrân/185 ve Enbiyâ/35; Ahmed Yesevî, 1991: 230; Bice, 2018: 243, 250). Yine hikmetinin bazı kıtalarında yer alan “Ey müminler, sabredin ve zorluklara dayanın” anlamındaki ifadeler ayetin tercümesine karşılık gelir (1991: 47, 58; Bice, 2018: 84-85; Âl-i İmrân/200). Bu örnekler, Yesevî'nin şiir dilinin izin verdiği ölçüde ayetlerden doğrudan yararlandığı

ğını göstermektedir. Ayetin bütününü almak mümkün olmadığında, konuya uygun kısmıyla yetinildiği anlaşılır. Ayrıca onun ayet tercümelerinin doğru ve aslına uygun olduğu belirtilmelidir.

İkinci iktibas türü, ayetlerin doğrudan değil, anlam ve mazmunlarının alınmasıyla ortaya çıkar. Hikmette ele alınan *emr-i bî'l-ma'ruf nehyi 'anî'l-münker* konusu, bunun açık bir örneğidir; Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla vurgulanan bu ilke Müslümanlara bir sorumluluk olarak yüklenmiştir (Bice, 2018: 68, 292). Aynı hikmette “gece ibadetine” dair ifadeler ayetin anlamını taşıırken, başka bir bölümde tevbe eden müminlerin ahiretteki mükâfatına işaret eden sözler çeşitli ayetlerde dile getirilen mükâfat tasvirleriyle ilişkilidir (İnsan/26; Bice, 2018: 72, 156). Burada Yesevî ayetin kendisini anmadan yalnızca mazmununa göndermede bulunur ve “Tevbe edip Hakka giden âşıklara, cennet içinde dört ırmakta şerbet var” diyerek bu anlamı şiirine taşır (Bice, 2018: 173, 295, 299, 300-301, 319; Furkan/70-71). Aynı hikmetin başka bir kıtasında ise Nisa suresi 69. ayette yer alan ibadet temaları işlenir.

Yesevî'nin ayetlerden en çok iktibas ettiği temanın zikir olduğu görülür. Cuma suresi 10. ayet ve Ahzab suresi 41. ayette geçen “Allah'ı çokça anın” emri, onun hikmetlerinde sıkça yansıtılır (Bice, 2018: 165). Bir sufi için bu vurgu son derece doğaldır; çünkü ilgili ayet geniş bir ibadet yelpazesine işaret etse de tasavvuf geleneğinde özellikle zikre yoğunlaşan bir anlam kazanmıştır. Yesevî de bu geleneğin bir parçası olarak ayetlerin ruhunu takip eder. Zikirlerde tekrar edilen bazı sözlerin ayetlerden alınarak satırlara yerleştirilmesi de yaygındır. “Kul huwallah, subhanellah desem” ifadesi bu tür kullanımın tipik örneğidir (Bice, 2018: 165; İhlâs/1; İsra/1; Yasin/36). Onun bu çaba ve gayretini yansıtan beyitler de ayrıca dikkat çekicidir: “Kul Koya Ahmed dünîe körsen tura kaşkın / Zikirin aytıp tarikattın yolın aşkın / Ayet, hadis sözderimen tille şaşkın / Jarandardan injü gavhar alğım keler” (Bice, 2018: 427). Bu mısralar, Yesevî'nin ayet ve hadis ifade kalıplarından beslenen bir tasavvufi söylemi aktardığını gösterir.

Yesevî'nin ayetlere yaptığı telmihler de dikkate değerdir. Örneğin hikmetinde Karun, Firavun, Haman ve Hz. Musa'ya ilişkin Kur'an kıssalarına göndermeler bulunur (Bice, 2018: 299, 390; Ankebût/39-40, Nâziât/24-25 ve Taha/20; Kaval, 2019: 19-20). Bu kıssalar surelerin ilk bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılır. Hikmetin çeşitli kıtalarında Yusuf peygamberin hayatı ve İbrahim peygamberin ateşe atılması olayına telmih yapılırken, başka kıtalarda Hz. İsmail'in kurban edilmesine dair sahneler atıf vardır; bu anlatılar Saffât suresi 102. ayetle ilişkilendirilebilir (Bice, 2018: 74, 160, 259, 292). Aynı hikmette yer alan “Tastan kattı tastı süzgen habarsızdar / Akiret isin

arkta tastap dünîe izder / Ayet, hadis bayan etsem kattı söyler / Sırtı adam işteri şaytan bolar” beyitlerinin ilk mısraı Bakara suresi 74. ayetin anlamını hatırlatır (Bice, 2018: 293). Ayrıca “ahiret işini bırakıp dünyayı arar” sözü, çeşitli ayetlerde dile getirilen dünyevileşme eleştirileriyle paraleldir (Bice, 2018: 72). Yesevî’nin bu beyitlerde kalp katılığı ve dindarlığın özünü yitiren davranışlara karşı duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği görülür. Kur’an’da şeytanın yalnızca cinlerden değil, benzer özellikteki insanlardan da bahsedilmesi, onun kullandığı benzetmeyi temellendirir. Yesevî’nin eleştirilerinde yer yer sertleştiği de görülür. Örneğin “Dini imanı yok İslamı ayran / Kıyamet tanı atsa yolda kalğan / Piri kâmildi körmey şeyhi sanğan / Kuday kabıl kılmas okısa Kuran” mısralarında dinî hassasiyetleri zayıf kimselere yönelik sitemlerini dile getirir (Bice, 2018: 209). Aslında bu sertlik, Yesevî’nin İslam’ın öz değerlerine bağlılığından kaynaklanır. Gönül ehli bir sufi olmakla birlikte dinin temel ilkelerinin yaşanması gerektiğini savunur; eğer bu konulara kayıtsız kalsaydı, tesirinin bugüne ulaşması da mümkün olmazdı. Döneminde tasavvuf karşıtı yaklaşımlardan duyduğu rahatsızlık da bu nedenle belirgindir.

Ahmed Yesevî’nin bazı hikmetlerinde Kur’an kavramlarının aynen kullanıldığı da görülür; “ayne’l yakîn, ilme’l yakîn, cennetü’l firdevs, sidretü’l münteha, arş kürsi, levh kalem, kirâmen kâtibin” gibi kavramlar hem tasavvufi literatürde hem de Yesevî’nin söyleminde sıkça yer bulan ifadelerdir. Ayrıca hikmet kelimesinin Kur’an’da yirmi kez geçtiğini belirtmek gerekir; bu kavramın hadislerde de geniş bir kullanım alanı vardır. Yesevî’nin kendi şiirlerine hikmet adını vermesi de bu derin anlamla ilişkilidir. Bazı sure ve ayetlere doğrudan isimle atıf yapılması da bir başka dikkat çekici uygulamadır. Fetih suresi, Taha suresi, Berâe ayeti ve Yasin suresi bunlar arasındadır. Bütün bu örneklerden çıkan sonuç şudur: Ahmed Yesevî hikmetlerinde ayetlerin tamamını yorumlama amacı taşımaz; şiir dili buna zaten imkân vermez. Onun amacı, Kur’an’ın ana mesajlarını özlü, veciz ve şiirsel bir anlatımla aktarmaktır. Dolayısıyla hikmetlerde yer alan iktibas, telmih ve tercümeler, Yesevî’nin Kur’an’daki anlamları şiirin olanakları dâhilinde yorumlayarak aktarışının doğal bir yansımasıdır.

Hoca Ahmed Yesevî’nin “Kul Hoca Ahmed, ibadet eyle; ağlamayı adet eyle. Bela gelse tahammül eyle; Hak’tan olur Hoca Ahmed.” hikmeti, onun tasavvuf anlayışının merkezini oluşturan sabır, teslimiyet ve ilahî hikmete güven ilkelerini özlü biçimde yansıtmaktadır (Bice, 2018: 84, 118). Bu ifade, Yesevî düşüncesinde kulun hayat karşısındaki konumunu belirleyen temel bir ilkeyi, yani tüm olayların Allah’ın iradesi çerçevesinde gerçekleştiği bilin-

cini vurgular. Beyitte geçen “belanın Hak’tan olması” fikri, tasavvuf geleneğinde önemli bir kavram olan “musibet karşısında rıza” öğretisini hatırlatmaktadır. Kişinin yaşadığı sıkıntıları bir cezalandırma değil, bir arınma, bir olgunlaşma süreci olarak görmesi, Yesevî geleneğinin ruhunu oluşturan derin bir manevi kavrayıştır. Bu yaklaşım yalnızca şiirsel bir ifade değil, Kur’an’ın insana çizdiği, kazandırdığı, kazandırmayı hedeflediği varoluşsal bakış açısının tasavvufi bir yorumudur. Kur’an-ı Kerim’de insanın dünya hayatı boyunca çeşitli imtihanlara tabi tutulacağı açıkça belirtilir. Nitekim “Ant olsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz; sabredenleri müjdele.” ayeti, musibetlerin hayatın doğal bir parçası olduğunu ve kuldan beklenen davranışın sabır olduğunu bildirmektedir (Bakara, 2/156). Bir başka ayette ise, insanın başına gelen her şeyin Allah’ın bilgisi ve takdiri çerçevesinde olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla Yesevî’nin beyitleri, Kur’an’ın ortaya koyduğu bu anlayışın, Türk tasavvuf geleneğinde yeni bir söylem ve üslup ile yeniden anlamlandırılmasından ibarettir. Yesevî’nin sabrı sadece pasif bir bekleyiş olarak ele almadığı da dikkat çekicidir. Onun öğretilerinde sabır, kulun kendini dönüştürme çabasıyla iç içe geçmiş etkin bir ahlâk tutumudur. Belaya tahammül, kişinin Hakk’a olan bağlılığını güçlendirirken, dünyevi beklentilerden arınmasını ve kendi nefsinin daha iyi tanımasını sağlar. Bu nedenle Yesevî, sabrı sadece bir dayanma gücü değil, ruhu olgunlaştıran bir terbiyenin temel halkası olarak görür. Hikmetlerinde sıkça vurgulanan “gözyaşı” ise, tövbe, iç arınma, nefsin kibrinden kurtulma ve Allah’a yönelme anlamlarını barındırır. Böylece sabır, ibadet, gözyaşı ve Allah’a teslimiyet birbirini tamamlayan manevi bir bütünlüğün parçaları hâline gelir.

Yesevî’nin ifadeleri aynı zamanda Anadolu irfanını şekillendiren geniş tasavvufi düşünce havzasıyla da uyumludur. Bela ve musibet karşısında rızâyı öğütleyen Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bektaş Veli gibi isimlerin söylemlerinde de aynı kaynağın izleri görülür. Bu durum, Yesevî’nin düşüncesinin yalnızca bireysel bir öğreti olmayıp, toplumsal yapıyı ve insan ilişkilerini etkileyen güçlü bir ahlaki ve dini çerçeve sunduğunu göstermektedir. İnsanların yaşadıkları zorlukları anlamlandırabilmeleri, toplumsal dayanışmayı güçlendiren önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Çünkü musibet karşısında sabır ve teslimiyet, bireylerin öfke, hırçınlık ve çatışmacı tutumlardan uzak durarak daha olgun, daha anlayışlı bir toplumsal davranış biçimi geliştirmelerine katkı sağlar. Netice itibarı ile Yesevî’nin sözünü ettiği sabır ve belanın Hak’tan geldiği bilinci, hem vahiy temelli bir kabulün tasavvufi yanısırmadır hem de bireyin iç dünyasında barışı, toplum içinde ise huzuru pe-

kiştiren bir değerler sisteminin parçasıdır. Bu nedenle söz konusu hikmet, yalnızca bir ahlâk öğüdü değil, Türk İslam irfan geleneğinin asırlardır ko-runmuş olan düşünsel omurgasını oluşturan bir hayat felsefesinin özlü bir ifadesidir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin "Kırk ikimde istekli olup yola girdim; ihlas eyle-yip yalnız Hakk'a gönül verdim. Arş, kürsî, levhten geçip kâlemi gezdim; zatı ulu Rabbim, sığınıp geldim sana." dörtlüğü, tasavvufi olgunlaşma sürecinin hem bireysel hem de metafizik boyutlarını bir araya getiren dikkat çekici bir anlatımdır (Bice, 2018: 72). Yesevî burada manevî yolculuğunu belirli bir yaş dönümüne işaret ederek başlatmakta, böylece tasavvufun kişinin içsel ol-gunluk ve iradi yönelişle başlayan bir süreç olduğunu göstermektedir. "İs-tekli olup yola girmek" ifadesi, tasavvufi terbiyede zorlamaya değil, bilinçli bir yönelişe ve kendi iç kabulüne dayalı bir başlangıç idealini yansıtır. Bu yönelişin temel şartı ise Yesevî'nin özellikle vurguladığı "ihlas"tır. İhlas, İslâm düşüncesinde ibadeti ve kulluğu yalnızca Allah'a tahsis etme bilinci-dir (Bakara, 2/139; Sevinç, 2020: 49-67; Özdemir, 2015: 153-166; Ateş, 2000: 535-537; Ay, 2020: 76-77). Kur'an'ın birçok ayetinde bu kavramın in-sanın manevi özgürlüğünün temelini oluşturduğu belirtilir. Nitekim tasavvufi literatürde "mâsivâ" veya "ağyar" gibi kavramlarla anlatılan, Allah'tan başka her şeyin gönülden çıkarılması, Yesevî'nin de dörtlükte dile getirdiği ihlasın özünü oluşturur (Uludağ, 2003: 76; Uludağ, 1988: 482). Bu anlamda Yesevi yalnız Hakk'a gönül verdiğini söylemesi, tasavvufi arınmanın dışında bütün varlık yönelişini belirleyen derin bir niyet saflaşmasıyla mümkün ol-duğunu ortaya koymaktadır.

Dörtlüğün ikinci bölümü ise sembolik ve metafizik göndermelerle dolu-dur. "Arş, kürsî, levh ve kâlemi girmek" ifadesi, zahiri anlamda fiziksel bir yolculuğu değil, tasavvufi tecrübeye özgü deruni bir idrak sürecini betimle-mektedir. Bu unsurlar, İslam düşüncesinin kozmolojik hiyerarşisinde ilahi düzenin farklı aşamalarını simgeleyen kavramlardır. Yesevî'nin bu kavram-ları zikredişi, onun tasavvufi sezgi yoluyla ilahi kudretin tecellilerini temaşa ettiğini anlatmak için kullanılmış sembolik bir dil olarak görülmelidir. Aslın-da burada müellifin vurgulamak istediği şey, manevi yolculuğun en üst id-rak mertebesinde bile insanın bütün varlığıyla Rabbine sığınma ihtiyacını hissettiğidir. Bu yönüyle dörtlüğün son dizesi, tasavvufun zirvesinde dahi kulun acizliğinin, Allah'ın ise mutlak kudretinin bilincini taşıyan bir teslimiyet beyanıdır. Kur'an'da ihlas kavramının altının özellikle çizilmesi, Yesevî'nin söz konusu dörtlükteki yaklaşımını derin bir vahiy temeline oturtur. "Dini yalnız Allah'a has kılarak O'na ibadet edin" buyruğu ile "O daima diridir...

Dini yalnız O'na has kılın ve ihlaslı kimseler olarak O'na yalvarın” ayetleri, tasavvuf geleneğinde ihlasın neden bu denli merkeze alındığının ilahi referanslarını sunmaktadır (Mümin 40/14; Mümin, 40/65; Sarsenbekov, 2023: 71-72). Yesevî'nin ihlası, sadece doğru niyetin korunması değil, kalbin bütün bağlardan arındırılarak ilahi hakikate yöneltilmesi anlamına gelir; bu da onu tasavvufî eğitimin hem başlangıcı hem de nihai hedefi hâline getirir. Burada tasavvufi terbiyenin üç temel sacayağını; gönüllü bir yöneliş, niyetin mutlak saflaştırılması ve ilahi hakikate sığınma bütünlüklü bir anlatım içinde bir araya getirir. Ahmed Yesevî'nin bireysel tecrübesiyle ifade ettiği bu kavrayış, İslam tasavvufunda ihlâsın hem bilgi anlayışı hem de ahlaki yapı içindeki merkezi konumunu açıkça göstermektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin “Tarikatın lezzetinden tadan kişi, dünyasını din yolunda satan kişi; gece gündüz gözde yaşı akan kişi, bu dünyanın değerini ne zaman bilir” dörtlüğü, hakiki bir dervişin ruh dünyasını ve tasavvufî olgunluk yolundaki temel niteliklerini özlü bir biçimde ortaya koyar (Bice, 2018: 290-291; Sarsenbekov, 2023: 269; Akbaba, 2017: 71). Bu dizelerde tasvir edilen derviş tipi, dünya nimetlerinin cazibesini aşmış, kalbini ilahî aşkın yoğunluğu içinde yoğurmuş ve maddi varlığını Allah yolunda harcamanın bir arınma biçimi olduğuna inanmış kişidir. Yesevî'nin dörtlüğünde, bu dünyaya ilişkin bağlardan sıyrılmanın, nefsin eğitilmesi ve kalbin saflaşmasıyla ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Birinci dizede geçen “tarikatın lezzeti”, tasavvuf yolunun dıştan bakıldığında zahmetli görünmesine rağmen, içsel olarak derin bir manevi haz içerdiğini ifade eder. Bu haz, dünyevî tatların ötesinde, kulun Allah'a yakınlaşma sürecinde tecrübe ettiği ruhsal bir doyumdur. Dörtlüğün ikinci dizesi ise bu içsel dönüşümü somut bir davranış ilkesiyle tamamlar: “dünyasını din yolunda satmak.” Bu ifade, tasavvufun “infak” kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Yesevî'nin burada kastettiği, kişinin sahip olduklarını bütünüyle terk etmesi değil; dünyevi imkânlarını Allah rızası doğrultusunda kullanmasıdır. Malı ve mülkü başkalarının istifadesine sunmak, tasavvufi gelenekte hem cömertlik hem de nefis terbiyesi olarak kabul edilir. Kur'an-ı Kerim'de infak olgusunun bu şekilde tanımlanması, Yesevî'nin söyleminin vahiy temelli bir ahlaki kökene dayandığını gösterir. “Dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar” ifadesi, bu yaklaşımı teolojik bir çerçeveye yerleştirir (Nisâ 4/74). Aynı şekilde, “mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tek taneye benzer” ayeti, infakın ilahi nezdinde katlanarak değer kazandığını sembolik bir anlatımla dile getirir (Bakara 2/261).

Bu ayetler dikkate alındığında, Yesevî'nin dörtlüğünde övdüğü derviş tipi, sadece dünyevi mal varlığından vazgeçen değil, bu vazgeçiş manevi bir bilinç ve rıza haliyle gerçekleştiren kimsedir. Dörtlüğün devamında geçen “gece gündüz gözde yaşı akan kişi” ifadesi ise tasavvuf geleneğinde “aşk gözyaşı” olarak bilinen bir kavrama gönderme yapar. Bu gözyaşı, dünyevi sıkıntıların değil, ilahî aşkın kalpte oluşturduğu derin vecdin dışı yansımasıdır. Böyle bir kişi için dünya nimetlerinin parlaklığı gölgede kalır; çünkü onun kıymet ölçüsü artık ilahi hakikatin yakınlığıdır. Bu nedenle Yesevî, dörtlüğün sonunda “bu dünyanın değerini ne zaman bilir” diyerek aslında dünyevi değerlerin gerçek anlamda farkına ancak onlardan özgürleşenlerin varabileceğini ima eder. Dünya ile bağını ilahi aşk üzerinden kuran kişi, dünyanın geçiciliğini, nimetlerin faniliğini ve asıl değerın ahirete yönelik yatırımlarda olduğunu en derin biçimde idrak eder. Yesevî'nin dervişlik anlayışının temel unsurlarını; tarikatın manevi hazzı, infak bilinci, gözyaşıyla sembolleşen ilahi aşk ve dünyanın geçiciliğini kavrama şeklinde bütünlüklü bir biçimde sunar. Bu öğeler bir araya geldiğinde, tasavvufi hayatın hem bireysel bir arınma yolu hem de sosyal bir sorumluluk biçimi olduğu daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yesevî'nin övdüğü derviş tipi, hem nefsini tezkiye etmiş bir manevi yolcu hem de sahip olduklarını Allah yolunda paylaşarak toplumsal dayanışmaya katkı sunan ahlaki bir örnektir.

Hz. Muhammed'e karşı edep ve saygı, İslam ahlakının hem bireysel hem de toplumsal düzeyde en temel ilkelerinden biridir. Kur'an-ı Kerim'de bu saygının nasıl gösterilmesi gerektiği açık hükümlerle ortaya konmuş; müminlerin Hz. Peygamber'in huzurunda ve onun hatırası karşısında ölçülü, saygılı ve edebe uygun davranmaları emredilmiştir. Hoca Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde bu ilkenin güçlü bir şekilde işlendiği görülür. Onun “Pîr-i kâmil Hak Mustafa şüphesiz bilin; nereye varsan vasfın söyleyip saygı gösterin. Salât selâm deyip Mustafa'ya ümmet olun; o sebepten altmış üçte girdim yere” şeklindeki dörtlüğü, hem Hz. Peygamber'e duyduğu derin bağlılığı hem de Kur'an'ın bu konudaki uyarılarını şiirsel bir üslupla yeniden yorumladığını göstermektedir (Bice, 2018: 65). Yesevî'nin dörtlüğünde geçen “Pîr-i kâmil Hak Mustafa” nitelemesi, onun Hz. Peygamber'i tüm hakikat yolcularının en üstün rehberi olarak gördüğünü açıkça ortaya koyar. Müminlerin “nereye varırlarsa varsınlar Hz. Peygamber'in vasfını söylemeleri” çağrısı ise, peygamberi anmanın ve ona salât ve selam getirmenin sadece ibadet ritüeli olmadığı; bir bağlılık ve saygı bilinci olduğunu vurgular. Dörtlüğün son dizesinde geçen “altmış üçte yere girmek” ifadesi, Yesevî'nin manevi haya-

tında peygambere duyduğu derin muhabbetin bir sembolü olup, onun kendi hayatını Peygamber'in yaşadığı süreyi örnek alarak şekillendirdiğini gösterir.

Kur'an'ın peygamberlere saygı konusundaki öğretileri dikkate alındığında, Yesevî'nin bu dörtlüğü adeta çeşitli ayetlerin anlamlarını ortak bir potada eriten bir şiirsel yoğunluk taşır. Kur'an'da müminlere yalnızca saygı tavsiye edilmez; aynı zamanda peygamberlere gösterilen saygısızlıkların tarihsel örnekleri üzerinden ciddi uyarılar da yapılır. Bu anlamda özellikle İsrailoğullarının peygamberlerine karşı sergiledikleri kaba, alaycı ve sorgulayıcı tavırlar zikredilerek Müslümanların bunlara benzememeleri emredilir. Bakara ve Ahzâb surelerinde yer alan “Musa'yı incitenler gibi olmayın” ve “Yoksa siz de Musa'yı sorguya çektikleri gibi peygamberinizi sorguya mı çekmek istiyorsunuz?” uyarıları, peygamberlere karşı aşırı sorgulayıcı ve saygısız davranışların imanla bağdaşmayacağına işaret eder (Ahzâb 33/69; Bakara 2/108). Bu ayetlerde ifade edilen ilke, Yesevî'nin şiirlerinde incelikle örülmüş bir bilinç hâline dönüşmüştür. O, peygambere saygının sadece sözle değil, yaşam tarzıyla, gönül temizliğiyle ve ahlaki duruşla ortaya konulması gerektiğini vurgular. Yesevî'nin hikmetleri, bu yönüyle, Kur'an'ın peygamber ahlakına dair hükümlerinin Anadolu irfan geleneği içerisinde yeniden anlam kazanmasının örneklerinden birini oluşturmaktadır. Onun edep ve saygıyı merkezine alan söylemi, peygamber sevgisini kuru bir duygu olmaktan çıkartıp, davranışa dönüşen bir bilinç hâline getirmektedir.

Hoca Ahmed Yesevî'nin ilgili hikmetinde, takva sahibi kulların ibadet hayatına dair çizdiği tablo, Kur'an'ın konuya ilişkin temel vurgularıyla uyumlu bir bakış açısı sunmaktadır (Bice, 2018: 309). Yesevî, “zahit kullar” ifadesiyle, dünyaya aşırı bağlanmaktan uzak duran, kalbini arındırmayı hedefleyen ve ibadetlerini ihlasla yerine getiren mümin tipini işaret eder. Bu zahitlerin özellikle namaz ibadetine sadakat göstermeleri, hikmette cennetle ilişkilendirilen temel unsur olarak ele alınır. Nitekim Kur'an'da da takvanın, Allah'a karşı sorumluluk bilincini ve davranışları bu bilinçle şekillendirmeyi ifade eden kapsamlı bir kavram olduğu belirtilir. Takva ehlinin akıbeti ise çeşitli ayetlerde açık bir şekilde cennet olarak tasvir edilir.

Kur'an'da “Rabbinizin bağışlamasına ve takva sahipleri için hazırlanmış, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun” emri, müminin hedefinin hem bağışlanmaya hem de takva bilinciyle elde edilecek uhrevî mükâfata yönelmesi gerektiğini gösterir (Âl-i İmran 3/133). Diğer ayetlerde ise takva sahiplerinin “cennetlerde ve pınar başlarında” oldukları ve cennetin onlara yaklaştırılacağı bildirilir (Hicr 15/45-46). Bu ayetlerin ortak paydasını, takva ve ibadet hayatı arasında kurulan hakiki bağ oluşturur. Ye-

sevî'nin bu yaklaşımı, İslâm'ın erken dönem sufi düşüncesinde sıkça görülen bir çizgiyi yansıtır: İbadet, takvanın zahirdeki görünümü; takva ise ibadetin bâtındaki derinlik ve niyet boyutudur. Dolayısıyla Yesevî'nin hikmetinde geçen ifadeler, hem Kur'an ayetlerinin anlam örgüsüyle bütünleşmekte hem de tasavvufî geleneğin ahlâk ve ibadet anlayışını yansıtmaktadır. Müellif, takva sahibi ve namazına bağlı müminlerin cennetle müjdelenmesini, Kur'an'ın açık beyanları ışığında yeniden yorumlayarak, bu gerçeği manevî eğitim diline dönüştürmüştür.

Ahmed Yesevî, hikmetlerini kaleme almaya başlarken niyetini daha ilk satırlarda açık biçimde ortaya koyar ve bu sözlerin “Bismillah” ile başladığını özellikle vurgular. Hikmet söyleme eylemi, onun için yalnızca şiişel bir ifade biçimi olmamıştır. Bu eylem, talip olanlara manevî hakikatleri ulaştırmanın bir yoludur. Bu nedenle hikmetleri, okuyucuya sunduğu bilginin mahiyetini göstermek üzere inci ve cevhere benzetir fakat bu benzetme, bilgiyi maddî bir değere indirgemez (1991: 48; Özköse, 2017: 99-133). Bilakis, ilmin ve hikmetin dünyadaki en kıymetli şeylerden bile üstün olduğunu, bu kıymetin ise ancak gönül ehli tarafından idrak edilebileceğini ima eder.

Yesevî'nin tasavvuf anlayışında dervişlik, belirli merhalelerden geçmeyi gerektiren bir manevî yolculuktur. Bu yolculuğun ilk basamağında dört temel kapı yer alır: şeriat, tarikat, marifet ve hakikat. Ona göre dervişlik iddiasında bulunan bir kimsenin evvela bu kapıların mahiyetini bilmesi ve her birini gereği gibi yaşaması zorunludur. Şeriat kapısı, imanın temelini oluşturan disiplinli dini yaşayışı temsil eder; Yesevî bunu imanın “postu”, yani dış sınırı olarak tanımlar. Tarikat kapısı ise bu dış yapının içsel anlamla bütünleşmesini sağlar ve “esası” olarak kabul edilir. Hikmetin de ise bunu şöyle ifade eder: “Post-ı îmân şeriatdur mağzı tarik. Tarîk kirgen Hak'dın ülüş aldı dostlar.” (1991: 80; Karabulut, 2017: 106-107; Kaval, 2019: 22-23). Ardından gelen marifet kapısı, bu disiplin ve içsel yönelişin bilgiyle derinleştiği bir mertebeyi ifade eder. Son kapı olan hakikat ise, insanın varoluşun anlamına dair özlü bir kavrayışa ulaşmasını karşılar. Yesevî, bu dört kapıyı “Ceberût, Melekût, Lâhût ve Nâsût” şeklinde kozmik düzlemlerle ilişkilendirerek tasavvufî yolculuğun hem ilahî hem de insani boyutlarını aynı çerçevede ele alır (2007: 256). Bu dört kapıdan sonra Yesevî, dervişliğin asıl yükümlülüklerini kırk makam anlayışıyla sistemleştirir. Onun ifadesiyle bu kırk makam, hakikate ulaşmak isteyen kişinin hem davranışlarını hem de kalbî olgunluğunu düzenleyen aşamalardan oluşur. Her onluk grup, yukarıda sayılan dört kapıdan birine karşılık gelir: on makam şeriata, on makam tarikata, on makam marifete ve son on makam hakikate aittir. Böylece dervişlik yalnızca bir

mertebe iddiası değil, tamamlanması gereken bir terbiyeler bütünüdür. Yesevî'nin eleştirisi, bu makamları bilmeden veya gereğini yerine getirmeden “sufi”, “derviş” ya da “fakir” unvanları iddia edenlere yöneliktir (2007: 251; İşlek, 2024: 1-10). Ona göre bu tür iddialar, hakikatin yerine şekli koymaktan ibarettir; bu yolda doğruluk, iddianın değil amelin geçer akçe olduğunun altını çizer. Bu yaklaşım, Melami geleneğin riyadan uzak durma ilkesini hatırlatır niteliktedir.

Yesevî'nin kırk makamı peygamberlerin manevi mirasıyla ilişkilendirmesi de oldukça dikkat çekicidir. Her bir makam, bir peygamberin temsil ettiği bir ilke veya tecrübeyle irtibatlandırılır. İlk makam Hz. Âdem ile başlar ve insanlığın yaratılış hikâyesine gönderme yapar; son makam ise Hz. Muhammed ile tamamlanır (2007: 251; Özköse, 2017: 101). Bu kurgulama, tasavvufi yolculuğun insanlık tarihinin manevi bir özeti olduğunu ve dervişin yolunun peygamberlerin hikmet mirasını özümsemekle tamamlanabileceğini gösterir. Kısacası Ahmed Yesevî'nin hikmet anlayışı, yalnızca bireysel arınmayı hedefleyen bir şiirsel ifade olmadığını bütüncül bir manevi eğitim sistemi niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca dört kapı ve kırk makam öğretisi, dervişlik iddiasını disiplin altına alırken, hikmetlerin kendisi bu yolu taliplerine aktaran bir rehber işlevi görür.

Sonuç

Divân-ı Hikmet'te yer alan hikmetler, Kur'an ayetleriyle doğrudan veya dolaylı biçimde ilişkilendirilmiş, bu ilişkinin Yesevî'nin irşat yönteminin temel unsurlarından biri olduğu tespit edilmiştir. Ahmed Yesevî'nin Kur'an'la kurduğu bu ilişki, klasik anlamda bir tefsir faaliyeti olmaktan ziyade, vahyin ahlâkî, eğitici ve dönüştürücü boyutunu merkeze alan bir irfan yaklaşımıdır. Hikmetlerde ayetlerin bütünüyle yorumlanmasından çok, insanın iç dünyasına hitap eden yönlerinin öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum, Yesevî'nin Kur'an'ı teorik bir bilgi kaynağı olmadığını aksine yaşanması ve hayata taşınması gereken bir rehber olarak ele aldığını göstermektedir. Ayet iktibasları, telmihler ve kavramsal göndermeler, onun Kur'an mesajını halkın anlayabileceği bir dil ve üslup içerisinde yeniden ifade etme çabasının doğal bir sonucudur. Çalışma boyunca ortaya konulan bulgular, Yesevî'nin Türkçeyi bilinçli bir pedagojik tercih olarak kullandığını da açıkça ortaya koymuştur. Bu dil tercihi ne etnik ne de ideolojik bir vurgunun ürünü olup, doğrudan irşat amacı taşımaktadır. Yesevî, Kur'an'ın mesajının dar bir ilim çevresinin tekelinde kalmasını doğru bulmamış; aksine vahyin anlam dünyasının toplumun geniş kesimleri tarafından anlaşılabilir kılınmasını hedeflemiştir. Bu yönüyle Divân-ı Hikmet, erken dönem Türkçe dinî-tasavvufî

literatürün en önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Hikmetlerdeki sade ve veciz anlatım, dinî bilginin halkla buluşmasını kolaylaştırmış, İslam'ın ahlâkî ve manevî ilkelerinin toplumsal hayata nüfuz etmesine katkı sağlamıştır.

Ahmed Yesevî'nin tasavvuf anlayışının merkezinde yer alan Dört Kapı Kırk Makam öğretisi de bu çalışmada Kur'anî temelleriyle birlikte ele alınmıştır. Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat kavramlarının her biri, Kur'an'ın insana sunduğu inanç, ibadet, ahlâk ve bilinç boyutlarıyla ilişkilendirilmiştir. Yesevî, bu kavramları soyut metafizik mertebeler olarak değil, insanın hayatına yön veren somut ahlâkî duraklar olarak ele alır (Demirtaş, 2019: 2501-2521). Kırk makam anlayışı ise, tasavvuf yolunun rastlantısal bir deneyim alanı olmadığını, disiplinli ve sorumluluk gerektiren bir manevî eğitim süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sistem, bireyin nefis terbiyesiyle toplumsal sorumluluk bilincini aynı çerçevede ele alan dengeli bir yaklaşım sunmaktadır. Divân-ı Hikmet'te sıkça işlenen sabır, ihlas, tevbe, zikir, infak, edep ve peygamber sevgisi gibi temaların tamamı, Kur'an'ın temel ahlâk ilkeleriyle doğrudan ilişkilidir. Yesevî'nin hikmetlerinde musibetlere rıza, gözyaşıyla arınma, dünya hayatının geçiciliğini idrak etme ve ahireti merkeze alan bir bilinç geliştirme çağrısı, vahyin sunduğu varoluş bakış açısının tasavvufî bir dile tercümesidir. Bu yönüyle Yesevî'nin söylemi, bireysel bir maneviyat arayışının ötesine geçerek, toplumsal huzur ve ahlâkî istikrarı besleyen bir düşünce sistemi ortaya koymaktadır. Netice itibarıyla bu çalışma, Hoca Ahmed Yesevî'nin Divân-ı Hikmet'te Kur'an'ı merkeze alan yorumuyla, Türk-İslam tasavvuf geleneğinde özgün ve kurucu bir rol üstlendiğini göstermektedir. Yesevî, Kur'an'ın mesajını halkın gündelik hayatına taşıyan dili, pedagojik yaklaşımı ve ahlâk merkezli tasavvuf anlayışıyla yalnızca kendi dönemini değil, sonraki yüzyılları da derinden etkilemiştir. Divân-ı Hikmet, bu yönüyle, Kur'an merkezli tasavvuf geleneğinin hem tarihsel sürekliliğini hem de evrensel değer üretme kapasitesini yansıtan temel metinlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Bu metinler, günümüz insanının anlam, ahlâk ve maneviyat arayışına da hitap eden canlı bir irfan mirası sunmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Yesevî (1991). *Divân-ı Hikmet Seçmeler*. Haz. K. Eraslan. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ahmed Yesevî (2007). *Fakr-nâme*. Haz. A. Güzel. Öncü Basımevi.

- Akbaba, Sırrı (2017). “Uygulamalı İslam (Harakani’nin İzinde Yunus’a Rehber Hoca Ahmet Yesevi Örneği)”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1): 65–84.
- Aşık, Nevzat (1995). “Yesevî Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesiri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9: 7–22.
- Ateş, Süleyman (2000). “İhlâs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21. TDV Yayınları, 535–537.
- Atmaca, Ali (2008). *Ahmet Yesevî’nin İnanç ve Düşünce Dünyası*. Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Ay, Alper (2020). *Divan-ı Hikmet’te Manevî Ayet İktibasları*. Ankara: Salmat Yayıncılık.
- Bardakçı, Mehmet Necmeddin (2011). “Hoca Ahmed Yesevi ve Muhiti”. *İSTEM*, 18: 11–29.
- Bice, Hayati (2018). *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*. TDV Yayınları.
- Cunbur, Müjgan (1961). “Kur’an-ı Kerim’in Türk Dilinde Basılmış Tercüme ve Tefsirleri”. *Diyanet İlmi Dergi*, 123–141.
- Çalışkan, İsmail (2014). “Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur’an’ın Yeri: Bir Gönül Erinin Mısralarına ‘Ruh Veren’ Ayetler”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26–28 Mayıs 2014)*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.
- Çalışkan, İsmail (2017). “Kur’ân’ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî’den Bakmak”. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*. DİB Yayınları.
- Çatak, Adem (2012). “Atebetü’l-Hakayık’ta Dünya Algısı”. *Turkish Studies*, 7(4): 1177–1202.
- Demirdağ, Öncel (2019). “Ahmed Yesevî’nin Divan-ı Hikmet’inde Şariat, Tarikat ve Hakikat”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(4): 2501–2521.
- İnan, Abdülkadir (1961). *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İşlek, Ümit (2024). “Divan-ı Hikmet’te Dört ve Kırk Sembolizminin Kökenine Dair”. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 22: 1–15.
- Karabulut, Ferhat (2017). “Ahmed Yesevi’de Varolmanın İki Boyutu: Zaman ve Mekan”. *Türkoloji*, 86: 92–122.

- Kaval, Mahmut (2019). "Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Dünya Sevgisi". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1): 15-32.
- Köprülü, M. Fuad (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öger, Adem ve Tek, Recep (2016). "Uygurlarda Hikmet Söyleme Geleneği ve Çağatayca İki Yazmada Bulunan Hikmetler". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 8: 10-49.
- Özdemir, Ahmet (2015). "Kur'an'da İhlas". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(2): 153-166.
- Özkan, Mustafa (2010). "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kur'an Tercümelere". *Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*. Ed. Bilal Gökkır. İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları.
- Özköse, Kadir (2017). "Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Dört Kapı ve Kırk Makam Anlayışı". *Akademik Dergisi*, 2: 99-133.
- Sarsenbekov, Nursultan ve Abdina, Aynur (2023). "Ahmet Yesevî'nin Hikmetlerindeki Varoluş Kategorileri Yorumuna Yönelimsel Yaklaşım". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 106: 265-276.
- Selçuk, Ali (2025). "Türkistan'da Yesevi, Anadolu'da Hubyar: Sıraç Türkmenlerinde Hoca Ahmet Yesevi ile İlgili İnanışlar". *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 26: 117-137.
- Sever, Zafer (2025). "Pir-İ Türkistan'ın İzinde: Hoca Ahmet Yesevî'nin Timur-lular Üzerindeki Etkisi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 113: 75-84.
- Sevinç, Sümeyye (2020). "İhlâs Kavramının Tahlili (Sözlük Bilim ve Kur'an Âyetleri Özelinde)". *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 3(2): 49-67.
- Şener, Halil İbrahim (1996). "Yesevî Hikmetlerinin Kaynağı Olarak Ayetler Üzerine Bir Değerlendirme". *Ahmed-i Yesevî: Hayatı, Eserleri ve Tesirleri*. Seha Neşriyat.
- Uludağ, Süleyman (1988). "Ağyâr". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1. TDV Yayınları, 482.
- Uludağ, Süleyman (2003). "Mâsivâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28. TDV Yayınları, 76.
- Yeniterzi, Emine (1997). "Ahmed-i Yesevî'den Öğütler". *Türkiyat Araştırmaları*, 3: 71-78.

Yıldırım, Ahmet (2012). *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship, or publication of this article.